

GİRİŞ

Sarı Uygurlar Çin Halk Cumhuriyeti içinde yaşamakta olan 56 milletten biridir. 1982 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Sarı Uygurların nüfusu 10 bin 500 civarındadır. Sarı Uygurların çoğu Gansu eyaletinin ortasındaki Çilianşan dağının kuzeyindeki Sunan Sarı Uygur otonom bölgesinde yaşamaktadırlar. 1800 civarında Sarı Uygur Sunan Sarı Uygur bölgesiyle sınır olan Jiuçuan nahiyesinin Huangnibao kasabasında yaşamaktadırlar. Sarı Uygurlar üç dil kullanmaktadırlar. Bunlar: Doğu Sarı Uygurca, Batı Sarı Uygurca ve Çince'dir. Sunan Otonom bölgesinin doğusundaki Kang Le bölgesi ile Huang Çeng bölgesinin Bei Tan Dong Tan kasabasındaki Sarı Uygurlar Altay dil ailesinin Moğol dili grubuna giren Doğu Sarı Uygur dilini konuşurlar. Otonom bölgenin batısındaki Da He, Ming Hua ilçelerinin Lian Hua, Huang Çeng, Jin Zi Tan ve Şi Çeng gibi yerlerdeki Altay dil ailesinin Türk dili grubuna giren Batı Sarı Uygurca ile konuşurlar. Ming Hua, Çian Tan ve Jiu Çuan nahiyesi Huang Ni Bao gibi yörelerde yaşayanlar ise Çince konuşurlar. Da He ilçesi, Huang Çeng nahiyesinde yaşayan Sarı Uygurların bir kısmı iki çeşit Sarı Uygurca konuşurlar. Ayrıca Huang Çeng ilçesindeki Sarı Uygurların az bir kısmı Tibetçe bilirler. Çeşitli dilleri konuşan Sarı Uygurların ortak dili Çince'dir. Sarı Uygurlar 8 yüzyılda Moğolistan'da kurulan Uygur hanlığı ve kuzeyden He-Şi koridoruna göç eden He-Şi Uygurları ile ilişkileri vardır. Şimdiki Sarı Uygurlar Eski Uygurlarla Moğol ve Tibetlilerin karışmasıyla ortaya çıkmış bir topluluktur.

Çince tarihi kaynaklarda Sarı Uygurlar çeşitli şekilde yazılmıştır. Bunlar: Huang-tou Hui-gu (Song hanedanlığı döneminde), *Sa-li-vei-vu*, *Sa-li-hui-her* (Yuan hanedanlığı döneminde), *Sa-li-vei-vu-er* (Ming hanedanlığı döneminde), *Şi-la-vei-gu-er*, *Huang-pan*, *Şi-gu-er-huang-pan*, *Şi-la-gu-er-hei-pan*, *Huang-huang-pan*, *Hei-huang-pan* (Çing hanedanlığı döneminde) gibi adlardır. Son on yıldır yayımlanan çeşitli eserlerde aşağıdaki isimlere rastlanmaktadır. Bunlar: *Şi-la-gu-er*, *Şi-la-vei-gu*, *Sa-li -vei-vu-er*, *Şao-hu-er*, *Huang-şao-hu-er*, *Hei-şao-hu-er* gibi adlardır.

Sarı Uygurlar kendileri için iki çeşit ad kullanırlar. İki bölgede yaşayanların kendilerini adlandırdıkları isimlerin anlamı aynı, telaffuzu farklıdır. Ayrıca birbirlerini ayrı ayrı adlarla adlandırır. Doğu Sarı Uygurlar kendilerine *Şi-Ra-Yogur*; Batı Sarı Uygurları ise *Xara Yogor* derler. Batı Sarı Uygurlar kendilerine *Sarıg Yogor* derler. Doğu Sarı Uygurcaya ise, *İnggar Dili* derler. *Şira* ve *sarıg* kelimelerinin ikisinden de sarı anlamındadır. *Yogor* ve *yogur* kelimeleri ise Uygur adından gelmektedir. Çince'deki *Hui-he*, *Hui-gu*, *Vei-vu*, *Vei-gu-er*, *Şao-hu-er* kelimeleri de *Uygur* kelimesinin Çince'deki farklı ses çevirisinden kaynaklanmaktadır.

Onun için bunların hepsi ‘‘Sarı Uygur’’ anlamındadır. Çince’de *Şi-la* dedikleri Doğu Sarı Uygurların kendilerini adlandırdıkları *Őıra* kelimesinin Çince’ye ses çevirisidir. *Sa-lı* dedikleri Batı Sarı Uygurların kendilerini adlandırdıkları *Sarığ* kelimesinin Çince’ye çevirisidir.

1949’dan sonra Sarı Uygurların isteği üzerine Sarı Uygurların adı in Halk Meclisi tarafından *Yügu* olarak kararlaŐtırılmıŐtır. Őimdi *Yügu* olarak adlandırılmaktadır.

Sarı Uygur bölgesinde XVII. yüzyılın sonlarına kadar Eski Uygur yazısı kullanılmıŐtır. Ama Őimdiye kadar Sarı Uygur halkının kendilerine ait, yazılı metinleri bulunamamıŐtır. 1949’dan önce kùltür ve eğitim çok geri kalmıŐ durumdaydı. Sadece bir iki okul vardı. Okuma yazma bilenlerin sayısı da çok azdı. Őimdi her yerde ilk okul vardır. Birkaç orta okul yapılmıŐtır. Sarı Uygurlar çoktan beri Çince kullanmaktadırlar.

Sarı Uygurca , Uygurca ve Kazakça Altay dil ailesinin Türk dil grubuna mensuptur. Türk dilinin tasnifi konusunda çeşitli görüŐler vardır. Eski Sovyetler Birlięi Türkologlarından N.A.Baskakov’un tasnifine göre, Batı Sarı Uygurca, Türk dilleri grubunun Doğu Hun dili koludur. S.Ye. Malov’un tasnifine göre, Batı Sarı Uygurca, Eski Türkçe’nin özelliklerini korumuŐ ‘‘Eski Türkçe’’dir. O Eski Uygurca metinlerde görùlen özellikleri koruyan ve bunu deęiŐtirmeyen bir arkaik dildir.

Türk dilleriyle kıyasladığımız zaman, Sarı Uygurca’nın en önemli özellikleri Őunlardır:

Ses Bilgisi Bakımından:

1. Sarı Uygurca’da Eski Türkçe ve yeni Türk dillerinde bulunan 8 ünlüden baŐka 6 tane çift ünlü vardır. Bu ift ünlüler , kelimelerin anlamını deęiŐtirme özelliklerine sahiptir. Bu ift ünlüler bazı kelimelerde fonem özelliğine sahiptir.

2. Çift ünlüler genellikle Çince alıntı kelimelerde kullanılır.

3. Bazı kelimelerde sesler Eski Türkçe’deki ses özelliğini korumuştur. Meselâ: *yangä* ‘‘yeni’’, *saräg* ‘‘sarı’’, *sagän* ‘‘özlemek’’, *tag* ‘‘daę’’.

Söz Varlığı Bakımından

1. Sarı Uygurca’da pek çok Gök Türkçe ve Eski Uygurca kelimeler korunmuştur. Bu kelimeler aędaŐ Türk dillerinde kullanılmamaktadır.

2. Sarı Uygurca’da Çince alıntı kelimeler oldukça fazladır. Çince kelimelerin çoğunda Eski Çince’nin ses özellikleri korunmuştur.

3. Sarı Uygurca’da Arapça, Farsça kelimeler çok azdır.

4. Sarı Uygurca’da kelimelerin ön eki yoktur.

Gramer Bakımından:

1. İsimlere iyelik ekleri kaybolmuştur.
2. Sayılarda on birden on dokuza, yirmi birden yirmi dokuza kadar Eski Türkçe ve Eski Uygurca'daki sayı sistemi korunmuştur.
3. Fiillerde şahıs ekleri kaybolmuştur.
4. Bağlaçlar çok azdır, birleşik cümleler gelişmemiştir.

Bu özellikleri şunu gösteriyor ki, Batı Sarı Uygurca ses bilgisi, söz varlığı ve gramer bakımından Eski Türkçe'nin özelliklerini korumuştur. Bu Türk dilleri içerisinde Eski Türkçe'nin özelliğini fazlaca koruyan dillerden biridir.

Batı Uygurca ile konuşanların sayısı 4600 kişi civarındadır. Dağlık bölgede (Da-He bölgesi, Huang-cheng bölgesi) ve düz ovalarda (Ming-hua ovası) yaşarlar. Bu iki bölgedekilerin konuşmaları bir kısım kelimelerin farklı olması dışında, hemen hemen aynıdır. Bu kitapta, Ming Hua ilçesinin Lian Hua kasabasında yaptığımız derlemelere dayanarak Batı Sarı Uygurca'yı Ses bilgisi, Söz Varlığı ve Gramer bakımından incelemeye çalışacağız.

SES BİLGİSİ

I. Ünlüler

1. Esas Ünlüler

Batı Sarı Uygurca'da 8 tane esas ünlü vardır. Bunlar: *a, ä, e, i, o, u, ö, ü*. Ünlüler dilin ileri ve geri ,dudakların düz ve yuvarlak , ağzın geniş ve darlığına bakarak aşağıdaki şekilde türlere ayrılır.

dilin durumuna göre	ince			kalın	
dudağın durumuna göre	dar	geniş	dar	geniş	
düz	i	e	ä	a	
yuvarlak	Ü	ö	U	o	

a Kalın, geniş, düz bir ünlüdür: *ana, batär, ça* “çay”, a sesi aynı hecede y ünsüzünden önce kapalı é sesine değişir. Örnek: *ay ey* (ay), *gayla-* > *geyla* “kovalamak”, *sayfeng seyfeng* “terzi”. g, q, x’den sonra gelen a ünlüsü bazı kelimelerde değişmiyor. Ama değişse de anlam farkı yaratmaz. Örnek: *gay qay, qayran qeyran* “maalesef”, *xaycang xeycang* “kunduracı”.

ä kalın, dar, düz ünlüdür. Örneğin: *änä* “küçük kardeş”, *bälät* “bulut”, *yargä* “yargı”.

e ince, geniş, düz ünlüdür. Örneğin: *ezer* “eyer”, *ter* “ter”, *däle* “aramak”.

i ince, dar, düz bir ünlüdür: *iñge* “yenge”, *yigär* “sarı koyun”, *guci* “koku”; **İ**, ünlüsü s, z ünsüzünden sonra, kalın *ı* ünlüsüne değişir. Bazen *ä* sesine de değişir: *täsı* < *täsi* “dışı”, *käsı* < *käsi* “kişi”, *sına* < *sina* “soyad”, *qozı* < *Gozi* “kuzu”, *pazı* < *pazi* “sapı”, *ziyäu* < *ziyäu* “özgür”

c, ç, ş, r’den sonra gelen **i** sesi kalın sıradan *ı* ünlüsüne değişir: *maçlı* < *malçi* “çoban”, *çıla* < *çila* “kızmak”, *çızı* < *çizi* “metre”, *şıvar* < *şivar* “ilaç adı”, *şıgan* < *şigan* “fare”, *rılı* < *rili* “takvim”.

o kalın, geniş, yuvarlak ünlüdür: *or* “gaz”, *tot* “soğuk”, *şubo* “çanta”.

u kalın, dar, yuvarlak ünlüdür: *uruğ* “akraba”, *su* “su”.

ö ince, geniş, yuvarlak ünlüdür: *öt* “safra”, *köl* “göl”.

ü ince, dar, yuvarlak ünlüdür: *ücüm* “üzüm”, *cüger* “sağlam”, *yü* “ev”.

2. Sızmalı Ünlüler

Esas ünlülere kısa sızmalı ünsüzlerin eklenmesiyle ortaya çıkan sesler sızmalı ünlülerdir. Bunlar: *ah, äh, eh, oh, uh, öh*. Örneğin:

ah : *ahsaq* “topal” *eh*: *ehtke* “omurga” *äh* : *dähk-* “dikmek”,
oh: *oht* “ot”, *uh*: *uhldur* “ön” *öh* : *döhk-*“dökmek”

Sızmalı Ünlülerin Özellikleri

a. Sızmalı ünlüler anlam değiştirme özelliğine sahiptir. Örneğin:

aht “at”, at “ad”; oht “ot”, ot “ateş”; Daht “Tibet”, dat “pas”; bāht “yeterli”, bāt “but”; uhgus “öküz”, ugus “nehir”.

b. Sızmalı ünlüyü oluşturan kısa sızmalı ünsüz *h* sesi bazı kelimelerde düşer: ahs ~ as “kokteyil”; dāhgās~dāgās “parça”; tegehcik~tegecik “küçük ekmek”; dohsGan~dosgan “tavşan”; guhs~gus “kusmak”; göhp~göp “çok”.

c. Sızmalı ünlülerin sızmalı kısmı kelimenin anlamına etki etmemek şartıyla, ünlülerin önüne alınabilir. Böylece ünlü kısmı tonsuzlaşır. Örneğin:

hat < aht, “at”; hārq < āhrq; hedek < ehdek “etek”, tāk- < dāhk- “dikmek”, tep-< dehp- “tekmelemek”.

ç. Sızmalı ünlülerden sonra *r* ünsüzü gelir , sonra patlamalı ses, ondan sonra patlamalı sızmalı ses gelirse, ř sesi türer. Eğer sızmalı ünlü *āh*, *eh*’den sonra *r* gelirse, kelime başında bulunan *ā*, *e* sesi düşer *hr* olur. Meselā: āhrřcik < āhrcik “çanta”, gorhrşga < gohrtga “yaşlı kadın”, hrq < āhrq “hırka”, hrgāk < āhrgāk “erkek”.

e. Sızmalı ünlüler *G*, *q* ünsüzlerinden önce gelirse, diğer seslerin etkisiyle *x* sesine değişir. Dahxqda < dahqda “tahta”; dāhxq- < dāhq- “sokmak”; oxq < ohq “ok”; uxGar- < uhGar- “koyun bakmak”.

f. Sızmalı ünlüler kelime başında ve kelime içinde bulunabilir, ama kelime sonunda bulunamaz.